Н.Режебов

«ЭРТЕКИНИҢ ДОВАМЫ»

*«Худайберди горкак» атлы т*үркмен эртекисиниң әхеңинде.

Ашгабат - 2009 й.

Керт-керт гаялы дагың җүлгесинде, арчалы, сенуберли булҗумда гаялара ябшырылып салнан үч-дөрт саны өй. Оларың бири Худайберди горкагың өйи, галанлары гоңшусы Сапаҗык бай билен Супаҗык байыңкы.

Гара даңдан. Худайберди чай ичип отыр, гызы билен аялы онуң базара әкитҗек гош-голамыны тайынлаяр. Дөрт гейимлик кетени билен алача, бирем дүйпхалы.

Аждархан:

- Кака, маңа ала полат алмаз гылыч билен томмайлы гүрзи алып бер!

Худайберди баш атяр, ол:

- Гызым, саңа нәмеҗик алып гелейин?

- Саг-аман гелен ериң боляр, кака! - гызы дилленйәр.

Худайберди ачык гапыдан ол өе тиңкесини дикйәр, гең галяр, ол отагдакы хашамланып элин ясалан салланчак өз-өзүнден үврелип башлаяр, ол көп сынлаяр:

- Кейваны, серет-ле, ол өйдәки салланчагымыз ыргын атып башлады.

Нурбикәниң гахары гелйәр, ол тарапа серетмезден:

- Ёла чыкҗак болаңда бар зат саңа гоша гөрүнип башлаяр. Хей өйде дуран салланчак үврелибермели бормы?

- Хан-ха, үврелип дурманмы?

- Хә, мениң ата-бабам гелип сениң салланчагыңы ырашяндыр! - дийип, Нурбике гахар билен гараяр, догруданам, салланчак өз-өзүнден үврелип дур. Хеммеси ол отага гечип салланчагы сынлаяр. Үврелип дур. Нурбике салланчагы саклаяр, ол элини айран бадына ене ыргын атып башлаяр. Худайберди гөзүни хөвлендирип:

- Өйүмүзе дөвлет геләйди өйдйән, кейваны!

Аялы яңсылы гүлйәр:

- Сениң базара угражагыңы билип иблис-мелгун гелендир! Сениң би горкаклыгың болса өймүзе гарыплыкдан башга гелен зат болмаз!

Худайберди башыны йикаяр, гызы Эйҗеҗик оларың гепини эшитмедикден болуп ол өе гечйәр.

*   *   *

Даң саз берип, җахан ягтылып баряр. Худайберди атына алтаныпдыр, хорҗуны ганҗыгадан асыпдыр, оглы гылыҗыны, гүрзүсини алып берйәр, гызы азык-сувлугыны.

Аялы атың гапдалындан галман адамсына акыл берип баряр, ахыры Худайберди җылавы чекйәр:

- Кейваны, сениң гурсагыңдака шу гүн, мегер, кырк гүн боландыр, онуң маңлайына рысгал-дөвлет язылып, салланчак шондан җана гелендир!

- Рысгалыңам-дөвлетиңем шол. Задыңа ыкҗам бол, алданман, алдырман харытларыңы пулла!

Худайберди атыны сүрүп баряр, ёлуң хер якасында бир гоңшусы дур. Худайберди салам берйәр, олар йылгырып, салам алярлар. Олар Сапаҗак бай билен Супаҗак бай, икиси-де тилкә чалым эдйән йүлмек кишилер.

Сапаҗак бай:

- Базара дийсене! Базарың ёлы-ха хатардыр. Өңүнде Арсланлы дере, Аждархалы җүлге…

- Җынлы токай-да бардыр! - дийип, Супаҗак бай гүррүңе гошуляр. Худайберди әвмезлиге саляр:

- Ханха, депәмден Асман бакып дур, асмандан таңрым бакып дур!

Супаҗак бай:

- Худайберди, хелейиң гепи билен эркек болуп болян-а дәлдир!

Худайберди хич зат диймән атына гамчы чаляр. Сапаҗак бай, Супаҗак бай кинаялы йылгыряр. Агаҗың ашагында Сапаҗак байың оглы Сүпүҗек бай середип дур.

*   *   *

Худайберди горкак гөзлерини хөвлендирип, төверегине гаранып, дуршуна гөз болуп баряр. Байырларың арасында сагындан дак тилкиси чыкяр - ол аслында Сапаҗак бай болмалы. Ол салам берйәр, салам аляр. Сапаҗак бай:

- Худайберди бег, безенип, бесленип, тулпарыңы элеследип, каян барар сен?

- Нусай барян, базарлаҗак!

- Сөвдаң күшат болсун бег! Нәмежик сатайсам диййәң бег?

- Үч-дөрт геймлик кетенидир алачам бар…

- Алачаң аңрыңда дурсун, ана кетени диениңи болса агтарып йөрдүм, айт бахасыны, ал пулуңы!

- Ай, ёк Тилки бай, өйден чыкыпдырын, шәхере барып базарлап гайдайын…

- Базарланың ягшы Худайберди бег, йөне нәвагт, нә замана! Алныңдан гаракчы-галтаман чыкҗакмы, аламан апарҗакмы… Алныңда Арсланлы дере дур, Аждарлы җүлге дур… Гапыдан тапып төре өтҗекми заңңар?

- Ёк, Тилки бай, өтен йылам мени базар ёлунда бир тилки алдап гитди. Бес!

- Гуйругы күле, гөзлери дәник тилкимидир? Ол дейюс чөл тилкиси, ол ким-де болсаң алдаяр… Мен даг тилкиси борун!

Худайберди даг тилкисини сынлаяр, онуң сары доны, селлеси зер-зербапдан. Ёлуң бейлесинден сеңкилдәп гелйән тилки ондан хем беземен гейнипдир, дуршы, зер-күмүш, зүмеррет. Даг тилкиси аңырдан гелйән тилкә хабар гатяр:

- Хав, шепе, беге бак, беге! Өтен йыл муны бир күле чөл тилкиси алдапдыр, инди би мертебели даг тилкисине мүңкүр боляр!

Токай тилкиси:

- Бег, сен бир күле тилкә алдатдырып гел-гел даг тилкиси билен токай тилкисине ынанмазлык эдйәрмиң?

Даг тилкиси:

- Өтен йыл бир мелгун авчы дирилигине мениң атамың хамыны сыпырып, поссунтоздан чыкарды! Эйсе мен бир адам атамы шейтди дийип адамзат тохумы билен душман болмалымы, бег?!

- Я бизиң пулумызың харамы бармы?

Худайберди боюрганяр, тилкилер мамла. Даг тилкиси:

- Бег, сиз адам, сиз махлук, сизиң гурсагыңызда мүңкүрлик, шүбхе ятыр. Гөр, сизи гөрсе дүнйәниң җанлы-җандары, хайваны, ынсы-җынсы гачып йөрендир…

Даг тилкиси элини узадяр, Худайберди кетенисини, алачасыны берйәр.

Токай тилкиси:

- Ханы халыңы хем бәри бер! - Ол халыны алып, баш яйкап васп эдип башлаяр. -- Пах-пах, халы диййибем шуңа дийәйсең… Бег, айт бахасыны, сап тыллыдан хакыңы ал!

Худайберди:

- Өтен йыл эдил шулар ялы халыны ак базарда он тылла берипдим. Он тылла!

Токай тилкиси өр-гөкден гелйәр:

- Худайберди бег, сениң аклың ниреде? Утанмаярмың, уялмаямың?

- Онда докуз тылла берәй!

Токай тилкиси лах-лах гүлйәр:

- Бег, Худайберди бег, булар ялы пәкизе халыны, хей, он тылла берип бормы? Мен муңа он бәш тылла берйән…

- Сен он бәш тылла берсең, мен он алты тылла берйән!

- Мен он еди…

- Он секиз…

- Он докуз…

- Йигрими…

- Ынсап эт-хов, шепи, не гөзел маталары арзан бахадан алдың. Халы меңки! Йигрими бәш тыллаң менден…

- Халы нәме дийип сеңки болмалы! Я мени пукара гөрйәмиң, әхли хазына-депинәми дөкерин, йөне бу халыны голдан бермен!

- Гетирибер хазына-депинәң болса, гөрели кимиң байлыгы көп!

- Мен даг тилкилериниң әхли байлыгыны дөкерин, йөне халыны бермен!

- Токай тилкилери сизден гарып болса, җеңңеле от берәерис! Өлүшсеңем мен бар, гырлышсаңам мен бар, эмма халыны бермен!

Ики тилки чына беримсиз урша гирерли гөрүнйәр.

Худайберди адалатлылык сатяр.

- А хав, тилки байлар, махлук болмаң! Бир халы дийип уруш-дава эдип болмаз ахыры. Даг тилкиси, бу гезек сен мата-марлак билен оң, бү-де бош гитмесин-хав!

- Анха, бег беглигини этди! - дийип, токай тилкиси шат боляр.

Камера байрың этегиндәки ёл билен базара барян ики-үч атлыны гөркезйәр. Камера даг геришлерини, үстүниң думаныны, ал асманда айланып йөрен ики саны даззаркели гөркезйәр.

Даг тилкиси маталары, токай тилкиси халыны голтугына алып сеңкилдәп уграяр. Худайберди гыгыряр:

- Ханы халымың пуллары? Бахасыны берип гидиң ахыры! Даг тилкиси:

- Биз нирәк баряс эйсе? Сениң тыллаңы гетирҗек-дә биз!

- Онда харыды гоюп гидиң, өтен йылкы алдананым хем бардыр…

Токай тилкиси гең галып даг тилкисине:

-Шепи, би заңңар саңа мүңкүрлик эдәййәми?

- Шепи, о заңңар саңа мүңкүрлик эдйәр өйдйән!

- Худайберди бег, бег болуп бар болуп билшиң шүми?! Ким ёлда халы сатан душар дийип хазына-депинесини янында гөтерип йөр. Сен атыңы ызыңа өвүрип, хоржуныңы тайынлабер, герегиң тыллы-теңңе болсун!

- Худайберди, чагаҗыкларыңа хурма, халва хем саларын…

Худайберди ырза болуп баш атяр. Ол атыны ызына өвүрип, хоржунының абатлыгыны барлаяр.

Асманда ики саны даззаркел пел-пелләп йөр.

*   *   *

Часлы даг чешмеси бүкдүрилип акяр. Чешмеде гүн ловурдап гөзлериңи гамашдыряр. Чешмәниң аңыркы кенарында кәкиликдир сүлгүнлер гүзере гелип сувлаяр. Кәкилик ках-ках уруп, билбиллериң овазы яңланяр.

Эйҗеҗик гыз җорасы билен гүзерде йүзүни ювяр, күйзесини сувдан долдурып, кәкиликлериң ойнуна томаша эдйәр.

Эйҗеҗик җорасы билен гүзерден чыкып токая гирйәр, ол билгешлейин җорасындан ыза галяр. Агаҗа дуланып дуран Дагбашы чыкяр, гыз хийх эдйәр.

- Эйҗеҗик!

- Дагбашы!

Олар башга сөз дийип билмән, бири-бирине назар салып, галпылдашып дурлар. Олар ашык-магшук. Ахыры Дагбашы:

- Эйҗеҗик! Өтен агшам сени дүйшүмде гөрүпдирин! Сен шейле бир овадан, шейле бир овадан, гөрүп-гөрүп гөзлерим көр боланмыш… Серменип, дәли-дивана болуп айланып йөрмүшим.

- Гойсана, Дагбашы!

*   *   *

Гүн гөкден инип баряр, ашакдакы ёл билен базарчылар атлы, эшекли, дүели базардан гайдып гелйәр. Худайберди найзасыны, гылыҗыны дикип, донуны көлеге эдип, тилкилере гарашып ятыр. Аты гапдалда отлап йөр. Еңсесинден дазырдап бир тилки гелйәр:

- Хав, бег йигит, шу төверекде ики саны беземен тилки гөрмедиңми?

- Гөрдүм! Даг тилкиси билен, токай тилкисини!

- Оларың гейим-гежими нәхилиди? - дийип, тилки дергазап сораяр. - Сап зер-зербапданмы? - Худайберди баш атяр. - Иблислер, мелгунлар, өй уруп йөрен сүпүк талаңчылар!

- А хав, тилки сен ким борсуң?

- Мен дүз тилкиси борун! Хажа гидемде даг тилкиси билен токай тилкиси өйүми уруп, байлыгымы гөтерип гайдыпдыр. Мен оларың хамыны сыпырып, гызыл яланач эдип дүнйә айламасам атамың оглы болман!

- Тилки бай гахарланма, ол ики тилки хәзир гелйәр. Мениң халымы, мата-марлагымы сатын алды, пулуны гетирмәге гитдилер!

- Сен шоларың пулуна гарашып ятырмың?

- Хава!

- Сен самсыкмы, түнтавмы, чочамы? Мен саңа айдып дурун, олар өй уруп, огурлык эдип йөрен күмсүклер дийип! Ханжак гитди олар?

Худайберди голы билен гөркезйәр. Тилки шол тарапа ылгаяр, дессине ызына гелйәр:

- Халың билен мата-марлагың увлап гитмесин дийсең маңа атыңы бер. Гүн яшянча тапаймасам, соң тапдырмаз! - дийип, ылгап Худайбердиниң атына атланяр, найзасыны аляр. -- Гылыжыңам бер, увлап галмажак болсаң!

Худайберди гылыжынам берйәр, Тилки ата гамчы чаляр:

- А хав, газаба гарагыңы гапдырып ганжарышайма!

* * *

Түм гараңкы. Худайбердиниң якан оды сөнүпдир. Онуң даш төверегинде гоша-гоша йылдыз ялы гөзлер яняр. Олар мөжегиң, шагалың, тилкиниң гөзлери.

Шагаллар увлаяр, мөжеклер ябшынып үйрйәр. Худайберди атылып ериңден туряр. Вагшы жандарлар ондан гачайынам диенок.

Худайберди дессине одуны галлаяр, от ал асмана гөтерилйәр. Вагшылар ыза чекилип увлашярлар. Худайберди гаты горкяр, саңңылдаяр...

* * *

Җорасы Эйҗеҗик билен Дагбашыны сынлап, өз-өзүнден уялып дур. Ол уз гарап, нәз эйләп, еңини дишлейәр.

Дагбашы җүбүсинден гымматбаха гөвхер монҗук чыкаряр.

- Эйҗеҗик, ал, менден саңа ядыгәрлик!

- Ёк, ёк, гоявери. Биз бир гарып адамлар, олар ялы гыммат монҗугы бай гызлары дакыняндыр...

- Сен гарып дәлсиң, Эйҗеҗик, Эйҗеҗигим...

Эйҗеҗик бу махал күйзесини гөтерип, эййәм җорасының өңүне дүшүп баряр...

* * *

Сапаҗык байың кашаң өйүнде шады-хоррамлык. Дабаралы саз. Сапаҗык байың гуҗагында шераплы тулум, агзында найы, Супаҗак байың голунда сувчилими, агзында найы, олар мей ичип, чилим дартып, меслериң раксыны ойнаяр.

- Ичикдирдикми?

- Ичикдирдик! - дийип, ол бири-бирине гарныны какышдыряр.

- Мүчүкдирдикми?

- Мүчүкдирдик - дийип, терс өврүлип сыртыны какышдыряр. Сапаҗак байың яшаҗык огуллары җыкырдашып гүлүшйәрлер.

- Аңңалак гапдырдыкмы?

- Гапдырдык! - дийип, бири-бирине саг эгинлерини какышдыряр.

- Аманадын тапдырдыкмы?

- Тапдырдык - дийип, олар бири-бирине сол эгини какышдыряр.

- Зүввeтдини зүвлетдикми, зүвлетдик!?

- Зүввeтдини увлатдыкмы - увлатдык! - дийип, бири-бирине дызларыны какышдыряр.

* * *

Худайберди горкак одуң башында ятып галыпдыр... Төверекде шагалларың, тилкилериң, мөҗеклериң гөзлери йылдыз ялы яняр, олар бирден увлаяр вели, Худайберди горкак атылып туряр. Ол гөзүни ачып, юмуп, халыс сандырап башлаяр.

* * *

Сапаҗак байың өйүнде мейлис гидйәр. Супаҗак бай:

- Еңңе, еңңе, Сапаҗак бай икимизиң тилки болуп зүвветдини алдайшымызы бир гөрен болсадың!

Сапаҗак байың аялы бөрек бүкүп отуран еринден хүңүрдейәр:

- Шагал болуң, тилки болуң, сыртлан болуң, сибин болуң, асыл адам болдук дийәймәң!

- Түкет, түкет! Сапаҗак бай адам болса, бу махал сен төтек ийип алача геердиң!

Супаҗак бай ракс ойнаяр:

- Супаҗак бай, мен саңа бир пал атып берейин: Шу махал кимиң өйүнде довзах, Худайберди горкагың өйүнде довзах! Хелейи ысрапулың зогуны чалып, оглы билен гызы магшар теблини какяндырлар!

- Әр ишини битирдик, олҗа гөтердик...

Гапыдан ат дүкүрдиси гелйәр, дессине-де гойлы найзалы, гылычлы Сүпүҗек бай гелйәр.

- Кака, би нәмәниң меслиги!? - дийип, ол сораяр. Эҗеси:

- Иш битирипдирлер булар, олҗа гетирипдирлер булар! Гоңшымыз Худайберди пукараның халысыны, мата-марлагыны алдап алыпдыр булар.

- Шонам әр ишини билип мейлис гуруп отырмысыңыз, топрак башыңыза заңңарлар! Гөтердиңми көки-сөки билен гөтер, апардыңмы еди гат топрагы билен! Ханха, гапыда Худайберди горкагың аты, ынха-да яраглары! Ичикдиреңде шейдип ичикдирмелидир, кака!

Какасам, эҗесем, Супаҗак баям аңк болуп галярлар...

* * *

Худайберди горкагың өйи.

Нурбике аглап отыр, гызының гөзи яшлы, оглы Аждарханың гөзлери яняр. Нурбике:

- Таңрыгарган, дереги дарган какаңыз бар! Ене душандыр болар болмаза, задыны алдырып, аңалып галандыр зүвветдин хайран!

- Эҗе, какамыза зүвветдин дийме!

- Зүвветдин шол! Йүрегиң ярылян болса ярылсын, какаң зүвветдин сениң!

Эйҗеҗик:

- Эҗе, гойсана, гая-гопуз ёкка бораган турузып, долы ягдырып отурмасана!

Эҗеси оглуны багрына басяр:

- Хернә сен бир дайыңа чекен болаясың-да!.. - дийип, аглаяр.

* * *

Дагың яшыл байрында еди-секиз гыз ләле какып монҗукатды ойнаяр. Оларың ортасында Эйҗеҗик ылла ай ялы болуп нур сачяр. Дагың кертине дуланып Дагбашы гызлары, Эйҗеҗиги сынлаяр.

* * *

Үч гүнләп тилкилере гарашып, аҗыгып, хорланып, тапдан дүшен Худайберди зордан гапыны ачып гирйәр. Аялы оны гөренден алланичикси болуп, ылгап барып адамсының голундан тутуп медет берйәр, Эйҗеҗик дүшек язяр, оглы оҗагы отлаяр.

- Вай, какасы, саңа нә дөв чалды?

- Маңа болан зат ёк, эҗеси...

- Какаҗан! Какаҗан! - дийип, оглы билен гызы элеврейәр, оңа бир овурт чай ичирйәрлер, айран гуюп берйәрлер. Худайберди ичйәр, бирнеме өзүне гелйәр.

Нурбике:

- Халыдыр мата-марлагы нәтдиң?

- Кейваны сөвдамыз күшат! Он тылла берйән халымызы йигримә, бәш тылла берйән кетенилеримизи он тылладан бердим! Сөвдам оңды... вели...

- Велиң нәме?

- Сөвда нагт болман несъе болайды-да...

- Вах, гара маңлайым - дийип, аялы маңлайына юмруклаяр.

- Киме сатдың?

- Халыны токай тилкисине, маталары даг тилкисине!

- Вай, таңрыгарган-эй, ене тилкилере алдатдыңмы?

- Кейваны, олар сениң гөрүп йөрен тилкилериң дәл, хан ялы, бег ялы тамам зер-зербапдан гейнен бегзада олар. Бегзада болмаса он тыллалык халыны йигрими тылладан алармыды?

Аялы әрине середип башыны яйкап отыр.

- Онсоң бегзада, ханзада тилкилер пулуны хачан гетирҗек? - Авулы гүлйәр.

- Деррев гетирҗек дийди, гарашдым, көп гарашдым, шол махал башга бир тилки гелди, асылзада тилки. Асыл мениң билен сөвда эден тилкилер шол асылзада тилкиниң өйүни уран болсалар нәтҗек... хаҗа гиденинде...

- Онсоң нәм болды?

- Онсоң шол асылзада тилки мениң атымы ярагымы алып, тилкилери тапып еке-еке хамыны сыпырып герин дийип, дергазап болуп гитди...

- Вай, гара багтым, атым билен ярагымам гитди дий! - Аялы аглаяр, Эйҗеҗик гөзлерини яшлап сессиз аглаяр, оглы додакларыны мүңкүлдедип кемиш-кемиш эдйәр.

- Вах, мен налач эдейин-ей, өтен йыл сени бир күле тилки авундырды, ери инди… бу йыл тилкилере ынанмаң нәме?

- Кейваны, өтен йыл бир күле тилки алдатды дийип мен инди тилки тохумына ынанмалы дәлми?

Аялы улы или билен мөңңүрип башлаяр…

* * *

Худайберди горкагың оглы Аждархан тама аркасыны берип, гама батыпдыр. Ханха, атың теблеханасы бош, борам бош! Газыгы бош, ахыры бош! Диңе ахырың ичинде ики-үч саны товук дәне чокяр, дерс пешейәр.

Шол махал Сүпүҗек бай атлы гечип баряр. Огланҗык аты хырыдар назары билен сынлаяр.

Ат өз ятагыны гөрүп, хокранып, чарпая галып кишңейәр.

Аждархан атылып өе гирйәр:

- Кака, Сүпеҗек бай бир ат мүнүп баряр, бизиң атымыз, иришмесине деңич, эерине деңич бизиңки, арман атың реңки башга!

Эйҗеҗик:

- Супаҗак байларда мен халымызы хем гөрдүм…

- Гой, гыз меңзеш халыдыр…

- Эҗе, нәме мен алты ай азап эдип докан халымы танаманмы?

Нурбике адамсына чиңерилип гараяр:

- Сен базара гиденде есер-есер бакып галышларыны хем халамандым шолаң!

- Гоюң, гоюң, гүман имандан айрар! Халыны, мата-марлагымы алан тилкилерди!

- Олар алҗагыны билсе, тилкем болар, шагалам, зүвветдин!

- Кейваны, даң атдыгы гитдигим бил, тылла-теңңәми гетирдигим бил!

- Бу гезек ол нәкеслер сени гызыл яланач эдип таларлар!

- Ёк, хелей, мен хакымы алмасам Худайберди адымы гөтермен!

- Вай-ей, Худайберди адыңы гөтәр ялы этдиңми? Ил ичинде адың Худайберди горкак! Худайберди зүвветдин!

- Зүвветдин адымы Кап дагындан аңырда гоюп, батыр адыны, дүнйәниң байлыгыны алып гелмесем, мениң бигайрат болдугым!!! Ынанай, чагаларым, оглум, гызым!

Эйҗеҗик билен Аждарханың гөзүнде бегенч бар.

*   *   *

Ирден Худайберди хорҗуныны алып, пыядалап баряр. Оглы билен гызы ызында гол булап галяр. Ол улы ёла дүшйәр. Ёлуң сагында Сапаҗак бай, солунда Супаҗак бай яңсылы йылгырып дурлар.

- Худайберди горкак, ханы бедев атың? Пыядалап ханҗак children

- Дөвлериң үстүне барян, тилкилериң меркини бермәге барян!

Сапаҗак бай ылгап онуң хорҗунының саг гөзүни гөрйәр, ярамаз гүлйәр:

- Худайберди горкак бир ойнам юмуртга алып Хан харабада юмуртга басмага, җүйҗе чыкармага баряр!

Супаҗак бай хорҗуның бейлеки гөзүни гөрүп, небитли кәдиниң агзыны ачып, ысгап ерине гойяр-да гүлйәр:

- Худайберди батыр Хан харабада депесинден небит гуюп өзүни отламага баряр!

Супаҗак бай Худайбердиниң аркасындакы күлтем урганы гөркезип, гүлйәр:

- Бу заңңар Җынлы токайда агачдан асылмага баряр.

Худайберди олара хабар гатман, өз ёлуна гидйәр…

*   *   *

Худайберди гидип баряр. Бир байырда яш-елеңлер айлав гурупдыр, ортада ики яш йигит, Дагбашы билен Күдүң батыр тамам сөвеш геймини гейип, гылычлашяр, гүрзүлешйәр.

Дагбашы хырчыны дишләп гүрзи саляр.

Күдүң батыр хырчыны дишләп гылыч саляр.

Худайберди олары гөрмейәнден болуп гечип гидйәр.

Яшыл байырларың җылгасы билен яшаҗык огланлар чапышып йөр. Оларың иң өңүнде Аждархан баряр, ол огланлардан араны эсли ачыпдыр. Ол шейле бир чалт ылгаяр, тизлигини аз гөрйән ялы өз сагрысына, инҗиклерине чыбык чалып хас гаты ылгаяр.

Худайберди сакланып оглуна томаша эдйәр.

Огланҗыклар ылгашманы гоюп, далҗыгып Аждарханың янына барярлар. Олар Худайбердини гөренок.

- Аждархан елден йындам!

- Аждархан йылдырымдан йындам!

Сапаҗак байың кичи оглы хонданбәриси болуп Аждарханың эгнине какяр:

- Аждархан йындам болаймалы! Муңа башга ёл ёк, муңа гачмага мыдама йындам аяк герек бор!

- Нәме дийип мен гачмалы?

- Вей, Худайберди горкагың оглы болуп дагы нейләр сен?

Худайбердиниң йүрегине көз елмешйәр.

Аждархан билен Сапаҗак байың оглы уршуп башлаяр, огланлар оларың уршуна томаша эдйәр. Аждархан еңлерли дәл. Худайберди оглуна азаҗык середип дуряр-да байырдан ылгап җүлгә сиңип гидйәр.

Худайбердиниң гөзлеринде гусса.

Худайберди ылгаяр, эллерини асмана герип дишлерини гайраяр:

- Асман, сен шаят бол, мен горкак дәл, мен зүвветдин дәл! Мениң нәме кемим болса ынанҗаңлыгымда! Ери мен ынанман, гүман билен нәдип яшайын, асман!

Ол дәлирән ялы ылгап баряр…

*   *   *

Худайберди от якынып, одуң дашында чөрек ийип отыр. Онуң гапдалында ики саны кепдери гонупдыр, Худайберди олара чөрек овунтыкларыны берйәр.

Худайберди чөлүстан билен баряр, хер эгнинде бир кепдери…

Худайберди дагыстан билен баряр, онуң өңүнден бир пышбага чыкяр, ол оны голтугына саляр.

Худайберди сүмме токайлы, чайлы-чешмели җүлге билен баряр…

*   *   *

Худайберди дөвлериң месгенине голайлапдыр, ол агаҗа дуланып сын эдйәр. Дөвлериң говагының агзында мәхнет даш дур, пил ялы даш, дөвлер говагына гиренде-чыканда ол даш пәсгел берйәр.

Гыңыр дөв чыпар дөве:

- Сен бар, сакманлыгыңы эт!

- Як-ей, дөвлериң месгенине ким гелйәр…

Гирденек дөв нахар башында, ол бәш-алты газана ашпезлик эдйәр.

Худайберидиниң агзы суваряр.

Гыңыр дөв:

- Гара дөв гелйәр, өйдйән!.. Ылга сакчылыгыңа!

Чыпар дөв даг гершине чыкып, эйләк-бейләк серeдип сакчылык эдип башаляр. Апы тупан туруп, асманы гара булутлар аляр, йылдырым ызына йылдырым чакяр, гөк гүмүрдәп баглар башыны ере уруп, перят эдйәр, ахыры дөв гелип гоняр.

Гара дөв асманы ысгап:

- Адам, адам ысы бар.

- Махлукларың писи бар! - дийип, алакҗаяр, дөвлер оны көшешдирйәр. Гара дөв дүшеге чөкйәр. Худайберди гыгырып айдыма башлаяр хем дөвлере тарап уграяр.

- Айтмадыммы, ханха бир адам гелйәр! - Гара дөв айдяр, бейлеки дөвлер ракс ойнап шатланяр:

- Шараның ысы гелйәр!

- Чишлигиң ысы гелйәр!

- Кебабың ысы гелйәр, түйс шорсурап, хуршумыз түкенип йөрен махалы гелевер, гел, тозуңдан айланайын! - Гара дөвүң гахары гелйәр:

- Адам бигайратдыр, ол еке дәлдир! Ызында йыгын-йыгын сүлсады бардыр, топы-топханасы билен! Бежит нахарларың үстүни япың, яраглары тайынлаң!

- Довла дүшмәң, онуң еке өзи гелйәр!

- Сениң аклың нireде? Хей, адам оглы адам екеликде дөвлериң месгенине милт эдерми?

- Ханха, гарагың гапыкмы, гелйәр-ә!

- Онда ол гелйәниң гарагы гапыкдыр!

- Я-да дәли-тентекдир!

- Чишлижек гелйәр, шаражык гелйәр, говурдак билен бөрежик гелйәр!..

- Эгер ол горкмаян болса, биз горкмалы борус - дийип, Гара дөв горкуп башлаяр.

Худайберди бир товсанда дөвлериң хаятына мүнйәр. Дөвлер адам оглуның горкман, хедер этмән гөни гелшинден ховпургаяр. Худайберди хоржуныны хаятың үстүнде гоюп, ере товусяр, ылгап, акробатларың эдиши ялы энчеме ёла баш ашыр айданып, Гара дөвүң өңүнде дикелйәр:

- Салавмалейким!

- Шунча салам бермедик болсаң ики үзүп бир ялмардым, этиң билен, сүңкүң билен дөвлерими яллардым!

- Сенми? Сенми мени, Худайберди батыры ики үзүп бир ялмажак махлук!

Урушмага тайяр дөвлер өр-гөкден гелйәр, оларың мертебесине, буйсанжына, дөвлүгине шек етирилйәр. Олар хер эдип, хесип эдип, гелмишеге дөвлүгини субут этмели болярлар:

- Биз махлук дәл, биз дөв!

Худайберди Гара дөви башданаяк сынлаяр, ики гарагына бакяр, ынсан гөзүнден дөвүң гөзи әжиз. Худайберди:

- Сенем дөвми? - дийип, ол икинжи дөвүң янына баряр, гөзүне дикан бакып: -- Бүем дөвми? - Ол Гирденек дөвүң янына баряр. -- Утанман, шуңа-да дөв диййәрмиң? - Гирденек дөви гөркезйәр. Гара дөв оңа дөв диймәге утаняр!

- Паха-хай сизиң дөв болайшыңыз! Сиз кими алдажак боляңыз, кими? Йүз дөвүң тойыны тойлап, мүң дөвүң дүшекашыны иен Худайберди батыры алдажак боляңызмы?

Гара дөв жибринйәр:

- Ынанай, адам оглы адам, биз дөв!

- Сиз дөв дәл, сиз махлук!

- Биз дөв-ховь, дөв!

- Sizden döw bolmaz!

- Сизден дөв болмаз! Дөв диениң башындан акыл-парасады ягып дуряндыр! Дөв диениң йүзүнде нуры-мухаббети чогуп дуряндыр! Дөв диениң бурум-бурум шахында азындан үч гадак гөвхер боляндыр! Дөв диениң хер гулагында үч ярым пут тылла ысырга боляндыр! Тапдыңыз алдаҗак адамыңызы!

Гара дөв алҗыраяр, онуң буйсанҗына шек етирилди:

- Биз дөв, кимден сорасаң сора, биз дөв!

Горкак дөв җаныкяр:

- Йылдырым урсун, биз дөв, дөв, дөв!

- Говагымыз юмрулсын, биз дөв!

Худайберди Гара дөви яңадан сынлаяр:

- Сен дөве меңземәнем дураңок, йөне би махлукларың - дийип, башыны яйкаяр. -- Мен дөвлере белет, хакыкы дөв лах-лах гүленде асман чайканып, земин сандыраберйәндир! Пах-пах хакыкы дөв агланда ер годуклап, даглар юмруляндыр! Бир ёла гахарым гелип Сеңңер дөвүң шахыны дөвдүм вели, гөргүли шейле бир чиркин гыгырды, гөкде аманың Айы таркаш атды! Сиз аслында гүлүп бир билйәңизми? Сиз дөв болсаңыз гүлүп билмели, махлук болсаңыз гүлүп билмели дәл! Сизден дөв болмаз!

- Җан доган, махлук дийме, махлук дийме! Биз саңа гүлүп гөркезели!

Дөвлер хер хили болуп лах-лахлап гүлйәрлер, йөне горкулы, алҗыраңңы гүлки ялан гөрүнйәр. Гыңыр дөв:

- Гүлүп билйән экеникми?

- Ёк, гүлдүрип билйән экениңиз! Сизден дөв болмаз!

- Җан ага, ынан, биз дөв!

- Ханы мен сизиң аглайшыңызам бир гөрейин!

Дөвлер аңалып дуряр. Илки Горкак дөв аглап башлаяр, соң Гирденек дөв, ызы ызан-да-чуванлыга язяр. Дөвлер мөңңүрип, чыны билен аглаярлар…

- Бех, бех, сизиң аглайшыңыз-а дөвүңкә меңземәнем дуранок! Ери боляр, ханы айдым хем айдып гөркезиң, эгер-де махлук болсаңыз менден оңуллыга гарашмаң!

Дөвлер халка гуруп, аркан-йүзүн гайшып, хоррам болуп, гезек-гезегине айдым айдярлар.

*   *   *

Дагбашының өйүнде.

Онуң какасы Җомарт бай зер дүшекчәниң үстүнде тирсек уруп ятыр, бедрой аялы Хүйрҗемал онуң аякларыны овкалап отуршына хүнүрдейәр.

- Хай-хай сениң Дагбашы болайшыңы! Саңа Дагсоңы диерлер! Гөр мунуң бег халына, бай халына сайлап-сечип йөрен гызыны!

- Эҗе, гойсана! Эйҗеҗигиң нәме кеми бар?

- Эйҗеҗигиң йүз кеми бар: биринҗиден гарамаяк!

- Мен оны сөййән эҗе!

- Икинҗиден ер уруп ерде галан гарып!

- Маңа байлык герек дәл! Эйҗеҗик герек!

- Үчүнҗиден, зүввединиң гызы!

- Мен Эйҗеҗиги сөййән!

- Дүңдерлип ятмада дий би сөлитәңе! Дүнйәде гыз тохумы гутаран ялы мунуң ышкына дүшүп йөрен гызына бак!

Җомарт бай пинеклэп ятышына оглуна акыл берйәр:

- Оглум Дагбашы, алҗак гелниң биринҗиден овадан болсун, икинҗиден овадан болсун, үчүнҗиден овадан болсун! - дийип, бир гөзүни ачып бедрой аялына бакяр.

- Нәме, оваданы эзип ичҗекми? Акылы нәме? - дийипе, аялы әрине ызгытсыз бакяр.

- Оглум, сен гызларың иң оваданыны ал. Иң акыллысыны мен аландырын! Гөзүң оваданда болсун!

Бедрой Хүйрҗемал «акыллы» дийленине монча боляр.

- Акыллыңызам менми? - дийип, аялы нажраяр.

Җомарт бай бедрой аялына бакяр:

- Сенде өвер ялы ер тапман айдайян-да…

Җомарт байың аялы дәлирэйҗек боляр, газабыны оглундан чыкарып, онуң маңлайына юмрук дегирйәр.

*   *   *

Дөвлер ракс ойнап сурнугыпдыр. Худайберди оларың дөвлүгине ынанмаяндан боляр:

- Сиз онсоң уллаканам болуп билйәңизми?

- Биз улалып билйәс-дә -- дийип, чыпар дөв бир салымдан даг ялы дөве өврүлйәр. Худайберди ханҗарыны чыкарып, дөвүң

ики аягына-да сокяр. Чишен дөвүң дешилен ериниден пазлап шейле бир ел чыкяр, ерде тозан туруп, түвелей гөтерилйәр, Худайберди еринден туруп башыны яйкаяр:

- Сиз ичине түвелей салнан гыллы мешик! Сиз дөв болян болсаңыз гапыңызда кырк гулаклы кырк газан ласырдап, кырк дүрли нахар бишип дурарды! Сиз дөв болян болсаңыз чишлик, кебап, шара бишип дурарды!

Гара дөв:

- Вах, шол бишип дур-да, йөне ел туруп, үстүни япайдык-да!

Дөвлер ылгашып газанларың үстүнден япылан матаны айырярлар.

- Сиз дөв болян болсаңыз говагыңызың ичи гөвхер дүрден, алтын-зерден, лагыл-зүмерретден, мерҗенден хакыкдан долы боларды!

Гара дөв:

- Вах, гөрҗегиң гөвхер-дүр, алтын-зер болсун! - Ол Худайбердиниң голундан тутуп, говага әкидйәр, дашарда диңе Гирденек дөв билен Гыңыр дөв галяр.

Гыңыр дөв:

- Хай-хай ишигайдан дөвлер! Дөв болуп, дүнйәни лерзана гетирип йөрен дөвлер, гөр киме дөвлүгини субут этҗек боляр-а! Онуң ялы порсы махлугы газана гапгарага-да кимлигиңи гөркезәймели дәлми?!

Гирденек дөв:

- Шонуң билен тутушсам, менем еңерин, еңерин!

- Гара дөв гаррапдыр, акыл-хушы даргапдыр!

*   *   *

Гара дөв өңде, Худайберди ызда. Говагың ичи гөкли-гызыллы янып дуран шамчыраглар билен безелипдир. Говагың ёкарсы, гыралары, ашагы янып дур овазанлыкдан яңа. Худайберди аңалып галяр, йөне дессине өзүни эле аляр, дөвлериң байлыгына питҗиң атяр. Дөвлер оңа алтын гөвхер, шамчыраг басылан сандыкларыны гөркезйәр. Дашына махмал чекилен сандыкларың ичи байлыкдан яңа янып дур.

Дөвлер Худайбердә хазына-депинесини гөркезйәр, эмма Худайбердиниң гөвни бир ялы…

Гыңыр дөв хырчыны дишлейәр, Гирденек дөв хем газапланяр.

Говакдан дөвлер билен Худайберди чыкяр.

- Туруң, барың, какасы!
- Мен дүнйәниң пайлашыгындан герегими алдым, хелей! - гөзүни юмяр.
- Сен нәме аңалып дурсуң, ет, Эйжеҗигиң янына ет! Агзыңы өвелдип Эйжеҗиги элден гидирәйме! - дийип, ол оглуна азгырыляр.
- Эйжеҗик герегиме дәл эҗе!
- Вай!.. - Лампа чөкйәр. -- Сен нәме сөйшеңокмы Эйжеҗик билен?
- Сөйшемок, биринҗиден Эйжеҗигиң какасы-эҗеси гарамаяк!
- Йүзүгара!
- Икинҗиден, олар ер уруп ерден галан гарып!
- Вай, багтыгара!
- Үчүнҗиден…
- Үчүнҗиден… үчүнҗиден! Ет, байлык гөрмедик гайының Худайың берен байлыгыны пайлап гутарманка, Эйжеҗиге байлыгы букманы өврет! Ол байлык Эйжеҗик икиңизиң байлыгыңыз ахыры…
- Дөрдүнҗиден!..
Эҗеси оглуна юмругыны дүвүп топуляр, оглы йылгырып гачяр…

* * *

Җомарт байың аялы түвелейләп гелйәр, ол Худайберйә:
- Худайберди җан, агаң Җомарт байың хакыны алайын дийип геләендирин!
- Хүйрҗемал эҗе оңарайыпсың! Җомарт байың хакыны бир ал, Дагбашының пайыны ики ал!..
- Җомарт бай өлҗек болуп ятыр, Худайбердиҗан!
- Җомарт байың өмри узак болар ялы үч ал, Хүйрҗемал эҗе!
Аждархан Хүйрҗемалың окарасыны долдурып, онуң яглыгына гуюп дур. Хеммелериң йүзүнде йылгырыш, хеммелериң йүзүнде шатлык.
Нурбике:
- Хүйрҗемал эҗе, ханы Дагбашы?
- Вах, мунуң ялы пайлашыкда Дагбашы тапылярмы? Гелер ынха, байлык гутарансоң кемырсгалың гүҗүги ялы болуп…

*   *   *

Чешмәниң башында чынарың ашагында Дагбашы Эйжежигиң гөркүне хумар болуп дур. Овадан саз яңланяр. Ашык-магшугың гөзи бири-биринде. Билбиллер сайрап, кәкиликлер ках-ках уруп дүнйә хейжана гейләр. Жаханда ышк хөкүм сүрйәр, даг ялы Дагбашы, билен дагың чешмеси ялы Эйжежик икиси сөйүшйәрлер.

Мавы асман, нурана гүн. Леммер-леммер ак булутлар елкенли гәми ялы. Мавы асманда Гыңыр дөв гара дерини сачып учуп баряр, узын сачлары ховада йүзйәр. Ызында селлесине даңлан Сапажак бай билен, Супажак бай гуржак ялы келеменләп, учуп баряр. Оларың гөзлери чыкайжак боляр. Донлары еле шовурдаяр.

Гыңыр дөв ызына гарап, хешелле какяр, ол богуля. Гыңыр дөв учуп баршына бойнундакы селләни чөзйәр.

Сапажак бай билен Супажак бай гайдяр асмандан я сув я саман дийип…

*   *   *

Вагт гечипдир. Худайберди көшге гайра дур дийдирйән кашаң жай салыпдыр. Жайың өңүнде жеменде бары жем болуп той тутяр. Гызлар-гелинлер яшыл яз ялы болуп айдым айдып ракс ойнаяр.

Тойда обаның әхли жемендеси бар, диңе Сапажак бай билен Супажак бай ёк. Ханха, солдан Сапажак бай гелйәр, ики голам пишекли. Бир аягы шалкылдап ятыр. Әңем даңылгы. Ханха бейледен Супажак бай гелйәр, аркасы хүкги, бойны бүкүр, дөшүнде-де хүкгиси бар. Ики голам пишекли.

Көнеже күлбәниң өңүнде отуран Сүпүжек бай ол икисини сынлап улудан демини аляр.

Тамам сөвеш геймини геен йигитлер сөвеш раксыны ойнаяр.

Гызлар дөвра гуруп ракс ойнап пырланяр, оларың ортасында Дагбашы билен Эйжежик той геyминде. Бу гүн оларың тойы.

Соңы.